

Ortaokul Öğrencilerinin Etkin Vatandaşlık Kavramına İlişkin Bilişsel Yapılarının İncelenmesi

Examining the Cognitive Structures of the Secondary School Students on Active Citizenship

Hülya GÖLGESİZ , Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, hulya.golgesiz@ege.edu.tr

Yaser TUNÇ , Öğretmen, MEB, yasertuncyasertunc@gmail.com

Geliş tarihi - Received: 26 Eylül 2024

Kabul tarihi - Accepted: 20 Kasım 2024

Yayın tarihi - Published: 28 Aralık 2024

Öz. Gençlerin toplumsal konulara ilgisinin giderek azalmasının getirdiği kaygılarla 21. yüzyılda vatandaşlık eğitimi ve beraberinde etkin vatandaşlık kavramı gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkelerin eğitim politikalarında önem verdiği bir konu olmuştur. Ancak etkin vatandaşlık kavramından ne anlaşıldığına ilişkin pek çok ülkede öğretim programları, öğretmenler ve öğrenciler nezdinde kafa karışıklığının olduğu da bir gerçektir. Türkiye’de imparatorluktan ulus devlete geçiş ve yeni bir toplum inşası sorunu nedeniyle vatandaşlık eğitimine 20. yüzyıl başından itibaren önem verilmiştir. 1970’lerden itibaren ortaokul düzeyinde sosyal bilgiler dersleri vatandaşlık eğitimi kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. 2018 programında da etkin vatandaşlık öğrenme alanı olarak 4- 7. sınıflarda okutulan sosyal bilgiler dersinin içeriğine yerleştirilmiş durumdadır. Mevcut araştırmanın amacı kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla yedinci sınıf öğrencilerinin haklar ve sorumluluklar çerçevesinde etkin vatandaşlığa ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu İzmir’in farklı okul türlerinde öğrenim gören 277 yedinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Testte anahtar kategoriler olarak etkin vatandaşlık, vatandaş hakları ve vatandaşlık sorumlulukları yer almıştır. Öğrencilerin cevapları frekans tablosu ve kavram haritalarıyla gösterilmiş, kavramlar arasındaki kesişimler kesme noktası tekniği kullanılarak açıklanmıştır. Araştırma bulguları, öğrencilerin etkin vatandaşlığı daha çok sorumluluklarla ilişkilendirdiklerini ve iyi insanı tanımlayan pasif vatandaşlık özellikleri ile açıkladıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etkin vatandaşlık, Vatandaşlık eğitimi, Sosyal bilgiler, Kelime ilişkilendirme Testi

Abstract. In the 21st century, with concerns about the declining interest of youth in social issues, citizenship education and the concept of active citizenship have become important topics in the educational policies of both developing and developed countries. However, it is also true that there is confusion regarding the understanding of active citizenship among curriculum, teachers, and students in many countries. In Turkey, citizenship education has been given importance since the early 20th century due to the transition from an empire to a nation-state and the challenge of building a new society. Starting from the 1970s, social studies courses at secondary school were structured to include citizenship education. In the 2018 curriculum, active citizenship is integrated into the content of social studies courses taught in grades 4-7. The aim of the current research is to examine the cognitive structures of seventh-grade students regarding active citizenship within the framework of rights and responsibilities through a word association test (WAT). The study group consists of 277 seventh-grade students from various types of schools in İzmir. Data were collected through a word association test, which included key categories such as ‘active citizenship’, ‘citizen rights’, and ‘citizenship responsibilities’. Students' responses were presented using frequency tables and concept maps. The intersections among concepts were explained using the cut-off point technique. The research indicates that students associate active citizenship more with responsibilities and primarily define it using passive citizenship characteristics that describe a good citizen.

Keywords: Active citizenship, Citizenship education, Social studies, Word Association Test

Extended Abstract

Introduction. There is no complete consensus on definitions related to the concept of active citizenship. Crick (2007), who accepts action and knowledge as the two basic components of active citizenship, argues that active citizens must know, understand, analyze, and act on public policies. Türe (2017) emphasizes the necessity of civil society organizations for the practice of active citizenship. Therefore, today, the concept of active citizenship is approached not just as loyalty to the state, compliance with laws, and possessing good citizenship traits, but as an understanding that requires accountability, rights advocacy, problem-solving, and especially participation.

Concerns about the declining interest of youth in social issues have made citizenship education a significant topic in the educational policies of both developing and developed countries in the 21st century. However, it is also true that there is confusion regarding the understanding of active citizenship among curriculum, teachers, and students in many countries (Nelson and Kerr, 2005). In Turkey, citizenship education has gained importance since the early 20th century due to the transition from an empire to a nation-state and the challenge of building a new society. Starting from the 1970s, social studies courses at elementary school level have been structured to include citizenship education. In the 2018 curriculum, active citizenship is integrated into the content of social studies courses taught in grades 4-7. Research reflecting the existence of issues regarding the concept of active citizenship in citizenship education in Turkey (Artemur Çimen and Bayhan, 2019; Gürel and Avcı, 2022; Ersoy, 2014; Ersoy, 2016; Eryılmaz, Bursa and Ersoy, 2018) indicates the need for further attention to this topic. The aim of this research is to examine the cognitive structures of seventh-grade students regarding active citizenship within the framework of rights and responsibilities through a word association test, based on a sample selected from İzmir Province.

Method. This research is a descriptive study designed according to Karasar's (2012) survey model. The study group consists of 277 seventh-grade students randomly selected from various middle schools in İzmir, considering gender distribution, and differing in success, socioeconomic background, and type. The data collection tool used in the study consists of two parts. The first part includes questions related to demographic information, while the second part contains the word association test (WAT). This test aims to examine students' cognitive structures regarding the concept of active citizenship within the framework of rights and responsibilities, featuring categories such as "active citizenship," "citizen rights," and "citizenship responsibilities." Students were asked to list responses that the key concepts on each page elicited and to produce sentences related to each key concept at the end of the page. The WAT, prepared by the researchers, was applied in June 2022-2023 Academic year, considering the completion of topics related to active citizenship. During the data analysis phase, frequency tables were used to create concept maps. The cut-off point (CP) technique developed by Bahar, Johnstone and Sutcliffe (1999) was utilized to create these concept maps, interpreting relationships and intersections among concepts based on CP values of 50 and above, 30 and above, 20 and above, and 10 and above for the responses in each category.

Results. When evaluating the results of WAT, it is evident that students' responses regarding the concept of active citizenship show a less homogeneous frequency distribution. Certain responses in the categories of citizen rights and responsibilities exhibited clustering. In the active citizenship

category, traits, that define a good person, like responsibility, respect, kindness, helpfulness, honesty, empathy, sensitivity, friendship, and love were most frequently mentioned. Legal obligations in citizenship characteristics such as voting, patriotism, obeying laws, serving, and military service were also included. In the citizen rights category, responses with a frequency of 10 or more included education, living, freedom, shelter, health, voting, nutrition, voting and being elected, justice, transportation, freedom of expression, rights, playing games, rights advocacy, privacy, clothing, immunity, and working. While this list covers many fundamental rights, it lacks clear responses regarding methods of citizens claiming those rights. Actions and traits representing citizenship responsibilities were listed as paying taxes, keeping the environment clean, voting, military service, being respectful, patriotism, working, environmentalism, obeying laws, education, helping, duty, responsibility, and not harming public property. Analysis of concept maps showed more intersecting responses between the categories of active citizenship and citizenship responsibilities. Key responses with a cut point of 10 or above included education, responsibility, paying taxes, environmentalism, patriotism, charity, cleanliness, service, military service, and obeying laws. There were very few intersecting responses between the citizen rights category and the others. The highest frequency response across all three categories in the concept map was "voting." This suggests that students equate political rights and responsibilities related to active citizenship primarily with voting, as evidenced by the much lower frequencies of responses like selection, political engagement, organization, and rights advocacy. When the cut point was adjusted to 10, "education" emerged as the second most associated concept across all three categories. The WAT also revealed the highest number of conceptual misconceptions and omissions related to active citizenship. Despite a high number of correct statements regarding citizen rights, the fewest misconceptions were found in the citizenship responsibilities category. Thus, results from the sentence construction part support the idea that students have considerable confusion regarding the concept of active citizenship.

Discussion and Conclusion. In the current study, the WAT results reveal that students are confused about the concept of active citizenship and associate it more with passive citizenship characteristics. The characteristics associated with active citizenship in the findings are consistent with the characteristics that define minimum level of citizenship by Westheimer and Kahne (2004) and McLaughlin (1992). The concept of active citizenship was associated with responsibilities rather than rights in the cognitive structures of the students. The responsibilities mentioned mostly refer to fulfilling legal citizenship obligations. High frequency responses were not observed regarding actions that require participation, such as cooperation with civil society, organizing, and knowing how to claim rights. At this point, the current study supports the findings of the study conducted by Eryılmaz, Bursa and Ersoy (2018:264) with students and teachers. Ersoy's (2014:14) finding in his research that social studies teachers do not have an active citizenship perception and Gürel and Avcı's (2022:1623) findings that the term strike is not even included in social studies textbooks and that democratic protest discourse is not included explain the findings of the current study. As a result, it is possible to say that the understanding of a participatory active citizenship, which is aware of the problems of the society in which it lives, contributes to the development and transformation of society by producing solutions to existing problems, and is present in various non-governmental organizations, is quite weak in the cognitive structures of the students.

Giriş

Günümüzdeki modern anlamıyla vatandaş, belirli bir devlete tabi olan ve devletin belirlediği hak ve kurallar çerçevesinde yaşamını sürdüren bireydir. Bu bağlılık çoğu zaman hukuksal bir çerçevede tanımlansa da aslında vatandaş statüsündeki birey tabi olduğu devleti oluşturan topluluğun kültürel ve sosyolojik açıdan da bir parçası durumundadır. Bu anlamıyla vatandaşlık kavramının kökeni Antik Yunan'daki site mensupları olan "citizen"e kadar uzanmaktadır. Antik Yunan kent devletlerinde yaşayan insanların vatandaşlık statüsü elde etmesinin cinsiyet, iş, yaş ve ikamet süresi gibi etkenlere bağlı olduğu bilinmektedir. Diğer yandan bu dönemde de vatandaşlık statüsünü hak etmiş olan insanların devlet ile hak ve yükümlülükler çerçevesinde karşılıklı bir ilişkisi bulunmaktaydı. Vatandaşlık özellikleri ve vatandaşların devletlerle ilişkileri çağın ve toplumların özelliklerine göre farklılık göstermiştir. Siyasi ve toplumsal dönüşümlere bağlı olarak insan hak ve özgürlüklerindeki gelişmeler, vatandaşlık kavramının yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Vatandaşların devletle ilişkileri, hakları ve sorumlulukları yeniden tanımlanarak hukuksal güvencesi oluşturulmuştur. Ancak yine de günümüzde tüm dünyada geçerli tek bir vatandaşlık anlayışı olduğunu söylemek mümkün değildir. Toplumların kültürel ve sosyolojik yapıları, gelişmişlik düzeyleri ile devletlerin yönetim anlayışları vatandaşlık olgusunun içeriği için belirleyicidir.

Son dönemde oldukça önem kazanmış olan etkin vatandaşlık kavramı ile ilgili tanımlar genellikle felsefi ve siyasi bakış açılarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Westheimer ve Kahne (2004) asgari vatandaşlık ölçütlerini kişisel olarak sorumluluk sahibi olmak, dürüstlük, yasalara saygılı olmak, topluluk bilincine sahip olmak şeklinde açıklarken daha ileri düzeydeki vatandaşları sosyal adalet odaklı vatandaşlar olarak tanımlar. Benzer bir bakış açısıyla McLaughlin (1992) geleneksel anlamda yasalara uyma, oy kullanma, komşularına yardım etme davranışlarını vatandaşlığın en alt düzeyi olarak açıklarken daha katılımcı bir yaklaşım sergileme, toplumun karar verme sürecini sorgulama ve vatandaşlık koşullarının güçlenmesi için çalışma davranışlarını orta düzeyde vatandaşlık ölçütleri olarak tanımlar. Aynı görüşü paylaşan Kennedy (2004) ise sosyal değişim vatandaşlığı kavramını kullanmakta ve bu tür vatandaşların dilekçe verme, mektup yazma gibi düşünce bildirmeye yönelik faaliyetlerin yanı sıra; trafiği kapatma, duvara yazı yazma, bina işgali gibi gösterilerle karar verme süreçlerini etkilemeye yönelik etkinliklerde bulunduklarını belirtmektedir. Crick (2007), eylem ve bilgiyi etkin vatandaşlığın iki temel bileşeni olarak belirlemiştir. Ona göre hayırseverlik yapmak etkin vatandaşlık kabul edilemez. Bu kişiler için iyi vatandaş tanımı kullanılabilir. Dolayısıyla kamu çalışmalarının gerekliliğini ve bunun için vatandaşların kamu politikalarını bilmeleri, anlamaları ve analiz etmeleri gerektiğini savunur.

Bireyin vatandaş olmaktan kaynaklı sahip olduğu haklara karşılık birtakım yükümlülükleri de bulunmaktadır. Siyasal katılım, ekonomik katılım, kamu hizmeti ve gönüllü çalışma ile içinde bulunduğu toplumun gelişmesine katkı sunma önemli yükümlülükler olarak görülmektedir. Özellikle BM teşkilatının kurulmasıyla sivil toplum örgütleri önem kazanmış ve etkin vatandaşlık sivil toplum örgütlenmesi ile hukuksal bir anlam kazanmıştır. Sivil toplum örgütleri etkin vatandaşlığın icrasında önemlidir. Böylece vatandaşlık kavramındaki devlete sadakat anlayışı zamanla hesap sorma, hak arama, çözüm üretme kavramlarını kapsar hale gelmiştir (Türe, 2017). Sonuç olarak "katılım" etkin vatandaşlık tanımında önemli bir unsurdur. Buradan hareketle etkin vatandaşların dâhil oldukları

toplumdaki problemleri tanımlama, problemlerle baş edebilme ve yaşam kalitelerini yükseltme sürecinde etkin olarak yer almaları için gerekli donanım ve olanaklara sahip olmaları beklenir (Sarıipek, 2016:87). Bu noktada etkin vatandaşlık eğitimi önemli bir işleve sahip olmuştur. Ross'un (2012:7) belirttiği gibi etkin vatandaşlığı kapsayan müfredatlar gençleri sosyal, politik ve çevresel konularla eleştirel bir şekilde ilgilenmelerini ve sivil etkinliklere katılan vatandaşlar olmalarını teşvik eder.

Vatandaşlık eğitimi Avrupa ülkelerinde 20. yüzyıl sonlarında bazı küresel gelişmelere bağlı olarak tartışılmaya başlanmış ve 21. yüzyılda pek çok ülkenin okul programlarında yer almıştır (Carroll, Child ve Darlington, 2015:14). ABD, Kanada, Japonya ve Türkiye gibi devletlerde vatandaşlık eğitimi, sosyal bilgiler dersi müfredatlarında yer almaktadır. Pek çok devlet bünyesinde okutulan sosyal bilgiler derslerinin çerçevesini belirlemede önemli bir kuruluş olan Ulusal Sosyal Bilgiler Konseyi (NCSS, 2005), öğrencilere katılımcı bir demokraside vatandaşlık görevlerini yerine getirmeleri için gerekli olan bilgi, beceri ve değerlerin sosyal bilgiler öğretimi kapsamında verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye'de vatandaşlık kavramı 19. yüzyıl sonlarında batılılaşma hareketleriyle gelişme göstermiştir. Milliyetçilik hareketleriyle bağlantılı olarak 20. yüzyılda ulus devletin kuruluş süreci vatandaşlık eğitimi önemli hale getirmiştir. Bu anlamda II. Meşrutiyet Dönemi hem modern anlamda vatandaşlık kavramının inşa edilmesi hem de okullarda vatandaşlık eğitiminin uygulamaya konulması açısından önemli bir dönem olmuştur (Üstel, 2008:32). Zaman içerisinde vatandaşlık kavramı, vatandaşlık eğitiminin içeriği ve vatandaşlıkla ilişkili dersler değişim göstermiştir. Günümüzde "etkin vatandaşlık" sosyal bilgiler dersi programının öğrenme alanlarından biri durumundadır. Sarmal bir anlayışla dördüncü sınıftan başlayarak sekizinci sınıfa gelinceye kadar etkin vatandaşlık üzerinde durulmaktadır. 2024/2025 öğretim yılından itibaren okutulması planlanan yeni sosyal bilgiler öğretim programında etkin vatandaşlık bir öğrenme alanı olarak yer almazken vatandaşlık konuları başta yaşayan demokrasimiz olmak üzere öğrenme alanlarına serpiştirilmiş durumdadır.

Etkin vatandaşlık konusunun küresel boyutta önemli hale gelmesiyle Türkiye'nin de dâhil olduğu AB platformları ve süreçlerinde ortak bir vatandaşlık anlayışı geliştirme çabası hız kazanmıştır. Ancak etkin vatandaşlık konusunun eğitiminde dünyada ve Türkiye'de sorunların olduğu ve bu konuda bir iyileştirmeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Nelson ve Kerr'in (2005) 20 ülkeyi kapsayan çalışmaları etkin vatandaşlık teriminin pek çok ülkede net bir şekilde anlaşılmadığı ve tanımlanamadığını göstermektedir. Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar da öğretmen ve öğrencilerde (Ersoy, 2014; Ersoy, 2016; Eryılmaz, Bursa ve Ersoy, 2018) ders kitaplarında (Artemur Çimen ve Bayhan, 2019; Gürel ve Avcı, 2022) etkin vatandaşlık algısının sorunlu olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla okullarda etkin vatandaşlık eğitimine ilişkin mevcut durumu farklı açılardan ortaya koyan daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut araştırmada 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim programıyla yetişmiş olan ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlığa ilişkin nasıl bir bilişsel yapıya sahip oldukları sorgulanmaktadır. Araştırmanın hedef kitle, kullanılan veri toplama aracı ve ana kavram olarak belirlenen etkin vatandaşlığın haklar ve sorumluluklar çerçevesi açısından ele alması bakımından özgün bir araştırmadır.

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yedi öğrenme alanından biri olan "Etkin Vatandaşlık" dördüncü sınıftan itibaren sekizinci sınıfa gelinceye kadar her sınıf düzeyinde yer almaktadır. Etkin

vatandaşlık öğrenme alanı kapsamında “...öğrencilerin, grup, kurum ve sosyal örgütlerin nasıl oluştuğunu; onları etkileyen ve kontrol eden mekanizmaları; bunların bireyleri ve kültürü nasıl etkileyip kontrol ettiklerini ve varlıklarını nasıl sürdürüp değiştirdiklerini bilmesi...” beklenmektedir. Bu çerçevede öğrencinin bir parçası olduğu toplum ve toplulukları tanıması, anayasal haklarını öğrenmesi ve ayrıca bunların gelişimine kendisinin nasıl bir katkı sağlayacağına ilişkin demokratik yolları bilmesi ve davranışa dönüştürmesi de hedeflenmektedir (MEB, 2018:11). Dolayısıyla program, etkin vatandaşlığı temelde bireyin içinde yaşadığı sosyal ve siyasal yapı içerisinde sahip olduğu hak ve özgürlükler ile bu yapının gelişimine katkı sunacak olan sorumluluklarının bilincinde olması gerektiği şeklinde bir anlayışla sunmaktadır. Bu doğrultuda mevcut öğretim programı çerçevesinde öğrencilerin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapılarını incelemek için vatandaşlık hakları ve sorumluluklarını nasıl kavradıklarına odaklanılmıştır. Mevcut araştırmanın temel sorusu “Ortaokul öğrencilerinin haklar ve sorumluluklar çerçevesinde etkin vatandaşlık ile ilgili bilişsel yapıları nasıldır?” olarak belirlenmiştir.

Bu araştırmanın amacı İzmir ilinden seçilen bir örneklemden hareketle kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla yedinci sınıf öğrencilerinin haklar ve sorumluluklar çerçevesinde etkin vatandaşlığa ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesidir. Belirlenen amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıtlar aranacaktır:

- Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapıları haklar ve sorumluluklar çerçevesinde nasıl şekillenmiştir?
- Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık, vatandaş hakları ve vatandaşlık sorumluluklarına ilişkin kavram yanılgıları nelerdir?

Yöntem

Bu araştırma tarama modeline göre kurgulanmış betimleyici bir çalışmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2012:77). Bu doğrultuda öğrencilerinin etkin vatandaşlığa yönelik bilişsel yapılarını incelemeye uygun bir veri toplama aracı geliştirilmiştir. Geliştirilen test, okullarda etkin vatandaşlık öğrenme alanının tamamlanmış olması dikkate alınarak konuyla ilişkili herhangi bir ön çalışma yapılmaksızın yedinci sınıf öğrencilerine doğal ortamlarında uygulanmıştır.

Çalışma grubu

Çalışma grubunun belirlenmesinde nitel araştırmada yaygın kullanılan “amaçlı örnekleme” tekniklerinden maksimum çeşitliliğe başvurulmuştur. Amaçlı örnekleme zengin bilgi içeren durumlar ve araştırmanın amacına yönelik merkezi önemdeki hususlar hakkında derinlemesine bilgi toplamak için elverişlidir (Patton, 2018:47). Maksimum çeşitliliğe başvurulmasının amacı görece olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 119). Araştırmanın yedinci sınıf öğrencileri ile yapılmasının temel nedeni öğrencilerin dört yıl boyunca sosyal bilgiler derslerinde etkin vatandaşlık öğrenme alanı kapsamındaki bilgi ve kazanımların tamamıyla karşılaşmış olmalarıdır. Diğer yandan ortaokulların merkezde, köyde, kenar semtlerde bulunması, özel okul, imam hatip okulu olması gibi

Gölgesiz, H. & Tunç, Y. (2024). Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 15(3), 2928-2947.*

DOI: 10.51460/baebd.1556806

özelliklerinin öğrencilerin sosyo-ekonomik durumları ve başarı düzeylerinde farklılık yaratacağı varsayımıyla çalışma grubunda farklı okullardan seçilen öğrencilere yer verilmiştir. Buna göre araştırmanın çalışma grubu, İzmir'in farklı ilçelerinde yer alan, başarı, sosyal ekonomik çevre ve tür olarak farklılık gösteren ortaokullardan cinsiyet dağılımı gözetilerek rastgele seçilmiş 277 yedinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin 142'si (%51,26) kadın, 135'i ise (%48,74) erkektir. Okul türü olarak bakıldığında semt/mahalle ortaokullarında öğrenim gören 94, merkezi orta okullarda öğrenim gören 85 öğrenci bulunmaktadır. İzmir ili genelinde merkezi devlet okulları ile semt/mahalle okulları diğer okul türlerine göre sayısal olarak fazla olduğu gibi öğrenci barındırma kapasiteleri de oldukça fazladır. Bu nedenle çalışma grubunda %65'e yakın bir oran oluşturmaları anlaşılabilir bir durumdur. Çalışma grubunda özel ortaokulda öğrenim gören 56, resmi imam hatip ortaokulunda öğrenim gören 26 ve resmi köy ortaokulunda öğrenim gören 16 öğrenci bulunmaktadır. Bu okul türlerinin de il genelindeki sayıları ve öğrenci kapasitelerinin az olduğu düşünüldüğünde çalışma grubundaki temsiliyetleri uygun görünmektedir (Bak. Tablo 1).

Tablo 1.

Çalışma grubunun demografik bilgileri

Okul türü	Kadın	Erkek	Toplam	%
Semt/mahalle ortaokulları	53	41	94	33,93
Merkezi ortaokullar	43	42	85	30,69
Özel ortaokullar	24	32	56	20,22
İmam hatip ortaokulu	15	11	26	9,38
Köy ortaokulu	7	9	16	5,78
Toplam	142	135	277	100

Veri toplama araçları ve veri toplama süreci

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Demografik bilgilerin verildiği birinci bölümde katılımcı çeşitliliğini belirlemeye yönelik cinsiyet ve okul ismi bilgileri yer almaktadır. İkinci bölüm ise Kelime İlişkilendirme Testinden (KİT) oluşmaktadır.

KİT bilişsel yapıyı ortaya koymak için kullanılan en eski veri toplama araçlarından biridir. Aynı zamanda olası kavram yanılgılarını belirlemeye de yardımcı olmaktadır. KİT aracılığıyla temel ve alt kavramlarla ilgili ortaya çıkarılan yanıt hiyerarşisinin örtüşme derecesi uyarıcı kelimenin anlamsal yakınlığının bir ölçüsü olarak (Bahar, Johnstone ve Sutcliffe, 1999:134) görülebilmektedir. Bu test aracılığıyla öğrencilerin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapıları haklar ve sorumluluklar çerçevesinde inceleneceği için testte "etkin vatandaşlık", "vatandaş hakları" ve "vatandaşlık sorumlulukları" kategorilerine yer verilmiştir. Aşağıda görüldüğü gibi düzenlenmiş olan testte belirlenmiş olan terimlerin her biri yeni bir sayfada alt alta çok kez yazılmıştır. Sayfanın en altında bulunan ilgili cümle kısmında ise katılımcının anahtar terimi kullanarak bir cümle kurması istenmiştir.

Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....
Etkin vatandaşlık.....

İlgili Cümle.....

Araştırmacılar tarafından hazırlanan KİT, etkin vatandaşlık öğrenme alanına ilişkin konuların tamamlanması da göz önünde bulundurularak 2022/2023 öğretim yılının Haziran ayında araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Katılımcılara test ile ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra verilen süre içerisinde testi doldurmaları istenmiştir. Öğrencilerin her bir anahtar kavramla ilgili sözcük üretmeleri için 40 saniye, ilgili cümleyi oluşturmaları için de 20 saniye süre verilmiştir.

Verilerin analizi

Veri toplama aracının demografik bilgiler bölümünde yer alan katılımcıların cinsiyet ve okul bilgileri incelenerek sayısal olarak tabloda gösterilmiştir (Tablo 1). Öğrencilerin testteki kavramlara ilişkin yanıtları ayrı ayrı incelendikten sonra kaçar defa tekrarladığını gösteren frekans tabloları oluşturulmuştur. Beş ve daha üzerinde tekrarlanan yanıtlara tabloda yer verilirken daha az tekrarlanan yanıtların toplam sayısı diğer başlığı altında verilmiştir.

Frekans tablolarından yararlanılarak kavram haritası oluşturulmuştur. Kavram haritalarının oluşturulmasında Bahar, Johnstone ve Sutcliffe (1999) tarafından ortaya konan kesme noktası (KN) tekniğinden yararlanılmıştır. Buna göre her bir kategoride verilen yanıtlar için KN 50 ve üzeri, KN 30 ve üzeri, KN 20 ve üzeri ile KN 10 ve üzerine ait kavram haritaları ile kavramlar arasındaki ilişkiler ve kesişmeler gösterilerek yorumlanmıştır.

Araştırma etiği

Araştırma, Ege Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Etik Kurulunun E-85553214-050.06.04-1263476 sayılı kararı ile onaylanmış ve İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 31.05.2023 tarihli izni ile yürütülmüştür.

Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapıları

Öğrencilerinin KiT aracılığıyla sorgulanan üç farklı kategoride vermiş oldukları yanıtlar ve frekans değerleri Tablo 2.'de yer almaktadır.

Tablo 2.

Kavramlara ilişkin üretilen yanıtlar ve frekans değerleri

Etkin Vatandaşlık		Vatandaş Hakları		Vatandaşlık Sorumlulukları	
Yanıtlar	f	Yanıtlar	F	Yanıtlar	f
Sorumluluk sahibi	95	Eğitim/okumak	134	Vergi verme	105
Vergi verme	57	Yaşama	109	Çevreyi temiz tutma	87
Saygılı	54	Özgürlük	87	Oy kullanma	63
Oy kullanma	50	Barınma	76	Askere gitmek	59
Vatanseverlik	47	Sağlık/tedavi	68	Saygılı olma	46
Çevreci/lik	35	Oy kullanma	51	Vatanseverlik	43
Yardım/sever	35	Beslenme	39	İş/Çalışmak	32
İyi insan/ İyilik	30	Seçme ve seçilme	36	Çevrecilik/doğayı koruma	31
Haklar	28	Adalet	34	Kurallara/kanunlara uyma	26
Kurallara/Kanunlara	27	Seyahat/ulaşım	30	Eğitim/ Okula gitmek	21
uyan					
Haklarını bilen/savunan	24	İfade Özgürlüğü	27	Yardım	20
Dürüst/güvenilir	21	Eşitlik	25	Görev/ödev	18
Vatandaşlık	20	Düşünce özgürlüğü	22	Sorumluluk	14
Hizmet	20	Haklar	18	Kamu malına zarar vermeme	11
Askere gitme	18	Seçilme	18	Hayvanları koruma	9
Bilinçli	17	Oyun oynama	14	Hakkını bilme/ savunma	9
Empati	17	Saygı	13	Düzenli	8
Arkadaşlık/dostluk	15	Hak arama/savunma	12	Aile/çocuk bakımı	8
Duyarlılık	13	Özel hayatın gizliliği	12	Dürüst/ahlaklı olmak	8
Toplum	13	Giyinme	10	Duyarlı olma	6
Eğitim /Okumak	12	Dokunulmazlık	10	Faturaları ödemek	6
Devlet	12	İş /Çalışmak	11	Zorunluluklar	6
Sevgi	12	Sorumluluk	9	Küfür/kavga etmemek	5
Etkin olmak/pasif olmamak	12	Yurttaşlık	9	Kamu güvenliğini tehdit etmeme/suç işlememe	5
Temiz/yerleri kirletmeyen	10	Gezme/eğlenme	9	Etkin vatandaş	5
Adil/adaletli	10	Güvenlik	8	Bilinçli olma	5
Hukuk/yasa	10	Çocuk hakları	8	Odanı/yatağını toplama	5
Sosyal	9	Hizmet alma	8	Ders çalışmak	5
Bilgili/eğitilmiş	9	Kadın hakları	7	Özgürlük	5
Birey	9	Temiz çevre	6		
Milliyetçilik	9	Kurallar	5		

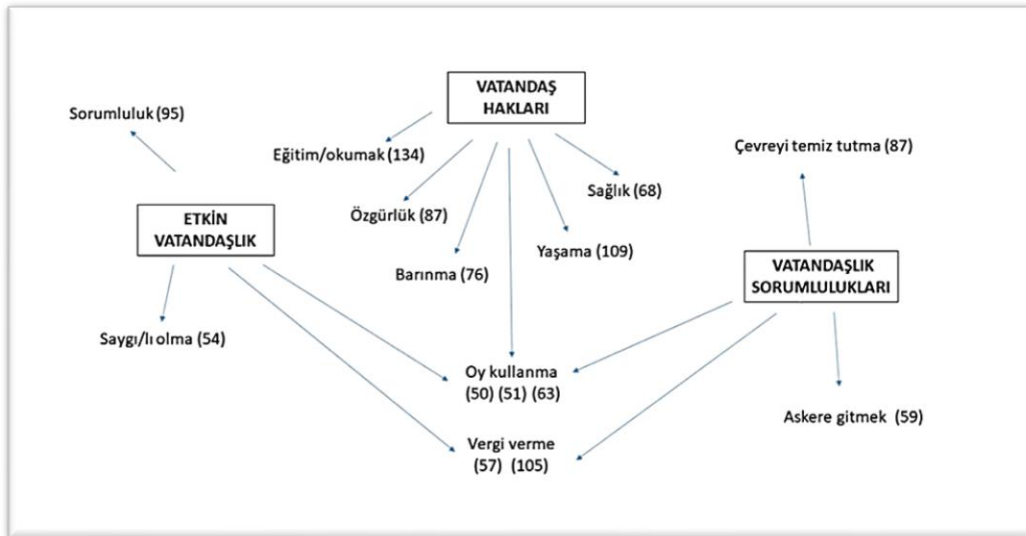
Gölgesiz, H. & Tunç, Y. (2024). Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(3), 2928-2947.

DOI: 10.51460/baebd.1556806

Özgürlük	8	Mülk edinme	5
Girişimci/katılımcı	8	Dilekçe verme	5
Cumhuriyet	8		
Demokrasi	7		
Düşünceli	6		
Mutlu/güler yüzlü	6		
Belediye	6		
Zarar vermeme	5		
Atatürkçü	5		
Seçilme	5		
Üretken	5		
Diğer	135	120	115
Toplam	954	1037	786

Tablo 2 incelendiğinde etkin vatandaşlık kategorisinde frekanslar farklı kavramlara dağılmış durumdadır. Sorumluluk, frekans değeri en yüksek olan yanıttır. Bir sonraki yanıttan itibaren frekans değeri yaklaşık 40 puanlık bir düşüş yaşanmış ve belirli yanıtlarda yoğunlaşmanın olmadığı heterojen bir dağılım ortaya çıkmıştır. Bu kategoride belirli kavramlarda yoğunlaşmayarak çok sayıda farklı yanıt üretilmiş olması, düşük frekanslı ve diğer başlığı altındaki yanıtların fazla olması öğrencilerin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin kararsızlığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. En fazla yanıt vatandaş hakları kategorisinde üretilmiş olsa da belirli kavramlarda yığılmalar görülmektedir. Vatandaşlık sorumlulukları kategorisindeki yanıtlar diğerlerine göre daha azdır. Etkin vatandaşlık kategorisindeki yanıtlar sorumluluk ağırlıklı ve vatandaşlık niteliklerinden ziyade iyilik, yardımseverlik, dürüstlük, empati kurma gibi insani özellikleri ifade eden kavramlardır. Vatandaşlık hakları kategorisinde çoğunlukla eğitim, yaşama, barınma, özgürlük, sağlık, siyaset gibi en temel halkalara yer verilirken vatandaşlık sorumlulukları ile ilişkili yanıtlarda günlük yaşamda bilinen temel sorumluluklara odaklanılmıştır. Etkin vatandaşlıkla ilişkili kavramların frekans haritalarına belirli kesme noktaları baz alınarak aşağıda yer verilmiştir (Bak. Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4).

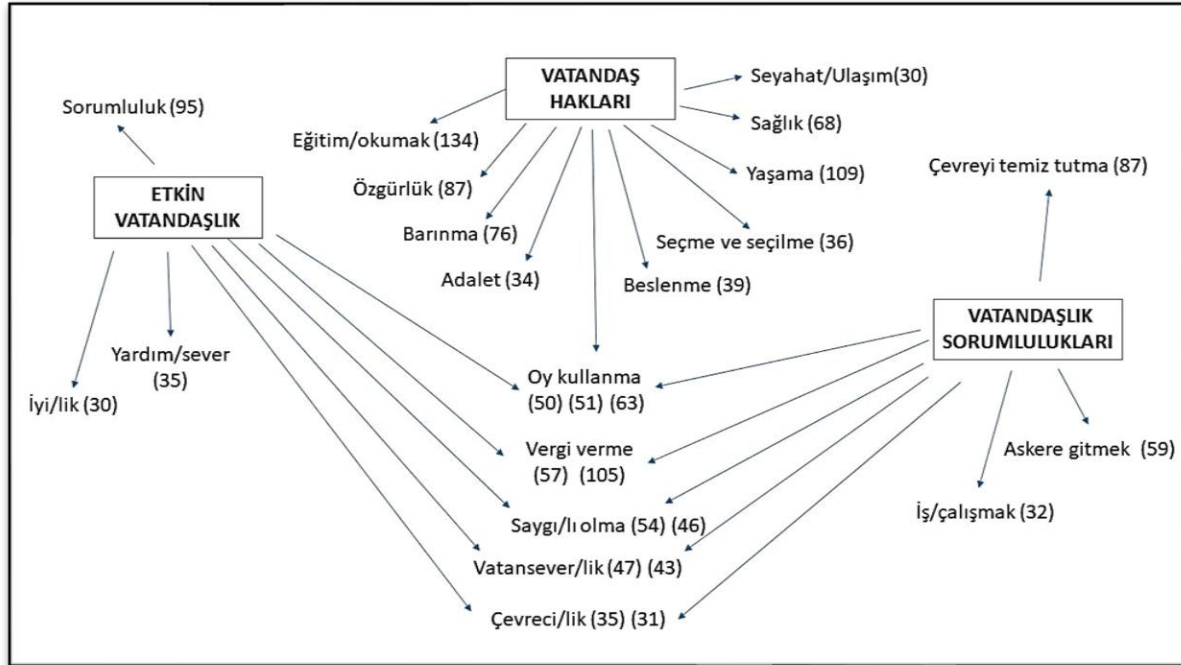

Şekil 1 Anahtar kavramlara ilişkin frekans haritası KN 50 ve üzeri

Gölgesiz, H. & Tunç, Y. (2024). Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(3), 2928-2947.

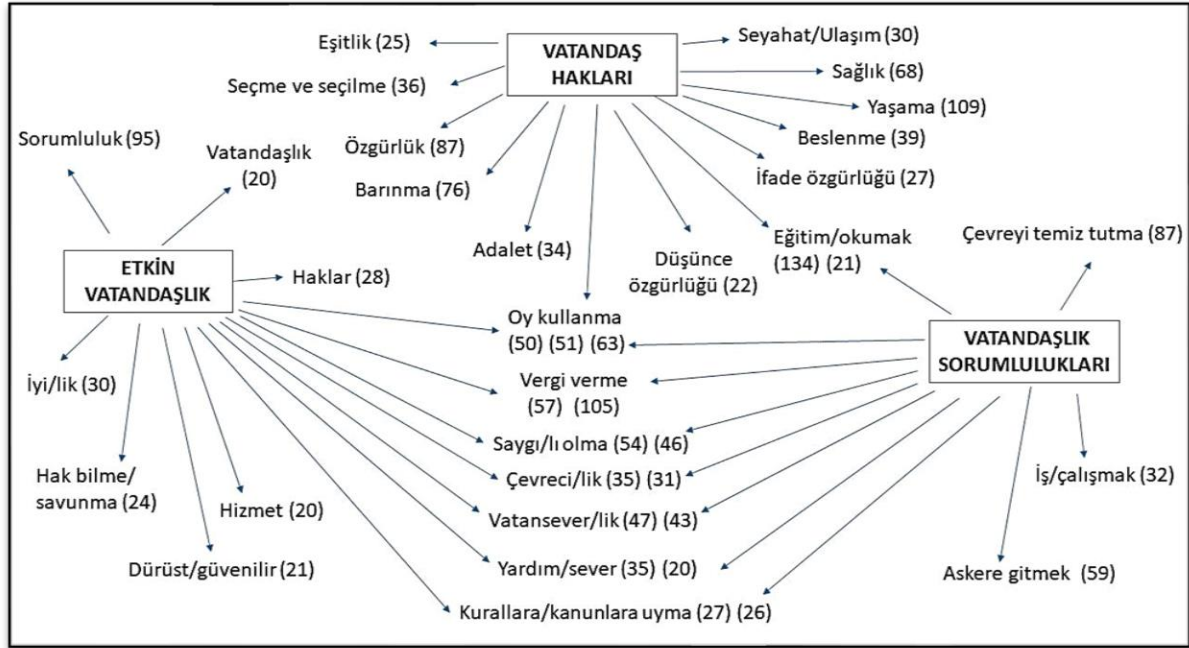
DOI: 10.51460/baebd.1556806

KN 50 ve üzerini gösteren kavram haritasında (Şekil 1) oy kullanma, üç kategorinin kesişen eylemidir. Vergi verme ise etkin vatandaşlık ve vatandaşlık sorumlulukları kategorilerinin kesişen eylemi olarak görülmektedir. Etkin vatandaşlık özellikleri konusunda öğrenci yanıtları sorumluluk, vergi verme, saygılı olma ve oy kullanma konularında yoğunlaşırken vatandaşlık sorumlulukları konusunda vergi verme, çevreyi temiz tutma, oy kullanma ve askere gitme görülmektedir. Vatandaşlık hakları kategorisinde yaşama, eğitim alma, özgürlük, barınma, sağlık ve siyaset gibi haklara ilişkin frekansların yüksek olması, öğrencilerin bilişsel yapılarının vatandaşlık hakları konusunda daha iyi durumda olduğunun göstergesidir.

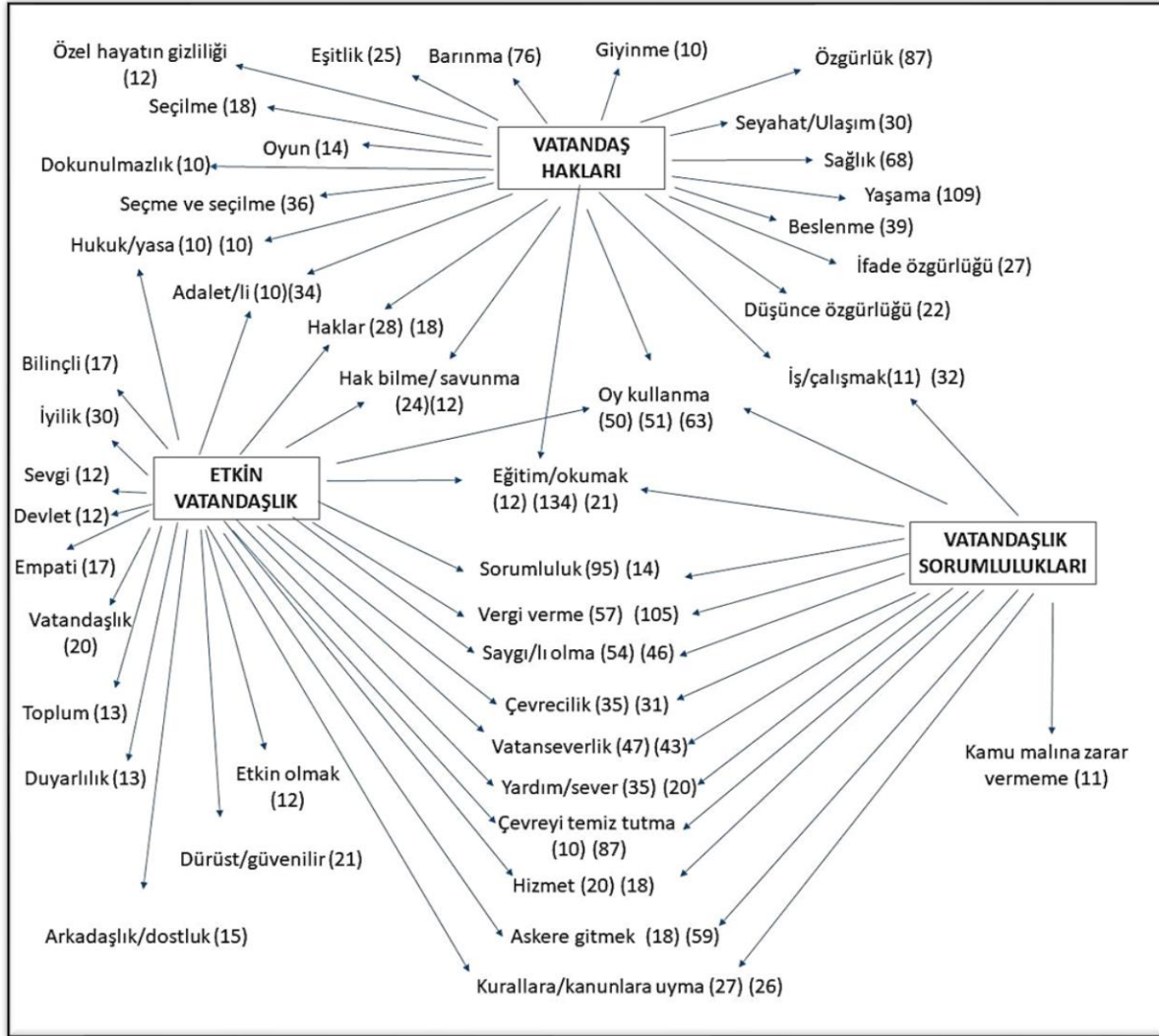
Şekil 2. Anahtar kavramlara ilişkin frekans haritası KN 30 ve üzeri

Şekil 2’de görüldüğü üzere KN 30 ve üzeri olarak alındığında her üç kategoride de yeni özellikler ortaya çıkmıştır. Vatandaş hakları ile ilişkilendirilen kavramlara beslenme, seçme ve seçilme, seyahat ve adaletin eklenmesiyle diğer ikisine göre daha fazla artış görülmüştür. Vatandaşlık sorumluluklarına “çalışmak” eklenmiştir. Etkin vatandaşlık ve vatandaşlık sorumlulukları kategorilerinde kesişen yanıtlar da çoğalmıştır. Oy kullanma ve vergi verme yanıtlarına saygı, vatanseverlik ve çevrecilik kavramları eklenmiştir. Bu haritadaki kesişimler öğrencilerin bilişsel yapılarındaki etkin vatandaşlık algısının daha çok vatandaşlık sorumlulukları çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

Şekil 3. Anahtar kavramlara ilişkin frekans haritası KN 20 ve üzeri

KN 20'ye indirildiğinde vatandaş hakları kategorisindeki yanıtların kapsamında eşitlik, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğünün eklenmesiyle genişleme görülmektedir (Şekil 3). Etkin vatandaşlık konusunda da haklar, hak savunuculuğu, güvenilirlik, hizmet gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra çok da bir anlam ifade etmeyen "vatandaşlık" kavramı görülmüştür. Etkin vatandaşlık ve vatandaş hakları arasındaki kesişme "oy kullanma" ile sınırlı kalırken hem etkin vatandaşlık hem de vatandaşlık sorumlulukları kategorisindeki yanıtlara yardımseverlik ve kurallara/kanunlara uyma eklenmiştir. Eğitim kavramı vatandaş hakları kategorisinin en yüksek frekanslı yanıtı iken KN 20'ye indirildiğinde vatandaşlık sorumluluklarıyla da ilişkilendirilmiştir.

Şekil 4. Anahtar kavramlara ilişkin frekans haritası KN 10 ve üzeri

KN 10'a indirildiğinde etkin vatandaşlık kategorisinde bilinçli, adalet, devlet, empati, hukuk, duyarlılık, etkin olmak, dostluk gibi yanıtların frekanslarının yükseldiği görülmektedir. Vatandaş hakları kategorisinde öğrencilerin çalışmak, hukuk, oyun, dokunulmazlık, özel hayatın gizliliği, seçilme, giyinme gibi yeni haklarda yoğunlaştığı görülmüştür. Vatandaşlık sorumluluklarına ise "sorumluluk" ile "kamu malına zarar vermeme" davranışı eklenmiştir. KN 10'a çekildiğinde "eğitim" ve "oy kullanma" her üç kategorinin kesişen kavramı olmuştur. Etkin vatandaşlık ve vatandaş hakları kategorilerinde adalet, hukuk/yasa ve hak arama; vatandaş hakları ve vatandaşlık sorumlulukları kategorilerinde "çalışmak"; etkin vatandaşlık ve vatandaşlık sorumlulukları kategorilerinde ise askere gitmek, çevreyi temiz tutmak, sorumluluk yeni kesişen kavramlardır. Kavram haritası genel olarak değerlendirildiğinde en fazla kesişmenin etkin vatandaşlık ve vatandaşlık sorumlulukları kategorileri arasında olduğu bununla

birlikte en az kesişmenin vatandaş hakları ile vatandaşlık sorumlulukları arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık, vatandaş hakları ve vatandaşlık sorumluluklarına ilişkin kavram yanılgıları

Öğrencilerinin etkin vatandaşlık, vatandaş hakları ve vatandaşlık sorumluluklarına ilişkin kurmuş oldukları cümleler incelenerek kavramı doğru açıklayan, kavramı tam olarak açıklamayan, kavram yanılgısı içeren cümleler ile bu kısmı boş bırakan öğrencilerin sayıları (N) Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiş ayrıca örnek cümlelere de yer verilmiştir.

Tablo 3.

Etkin vatandaşlık kategorisinde yer alan ilgili cümleye verilen yanıtlar

Anahtar Kavram	Etkin Vatandaşlık	N
Kavramı doğru açıklayan cümle örnekleri	"Etkin vatandaşlık bilinçli vatandaşın etkili çözümler bulmasıdır." "Etkin vatandaşlar haklarını ve sorumluluklarını bilen bireylerdir"	47
Kavramı tam olarak açıklanmayan cümle örnekleri	"Etkin vatandaş olmak çok önemlidir." "Ahmet çok etkin bir vatandaş"	74
Kavram yanılgısı içeren cümle örnekleri	"Etkin vatandaşlık dürüstlüktür." "Saygılı, görgülü ve merhametli vatandaş"	77
Boş bırakılan		79
Toplam		277

Tablo 3 incelendiğinde etkin vatandaşlık kavramıyla ilgili 277 öğrenciden sadece 47'si bilimsel açıdan kavramı doğru açıklayabilecek türde cümle kurabilmiştir. Kavramı tam olarak açıklamadığı için doğru veya yanlış olduğu anlaşılamayan ve kavram yanılgısı içeren cümlelerin sayıları ile boş bırakılma sayısı yaklaşık olarak eşit bir dağılım göstermektedir.

Tablo 4.

Vatandaş hakları kategorisinde yer alan ilgili cümleye verilen yanıtlar

Anahtar Kavram	Vatandaş Hakları	N
Kavramı doğru açıklayan cümle örnekleri	"Vatandaşlık haklarımız anayasa tarafından güvence altına alınmıştır." "Kapsamlı vatandaşlık hakları ülkenin gelişmiş olduğunu gösterir"	108
Kavramı tam olarak açıklanmayan cümle örnekleri	"Bugün okulda vatandaş hakları konusunu işledik." "Vatandaş hakları bizim için önemlidir."	89
Kavram yanılgısı içeren cümle örnekleri	"Yabancı ülkeleri sevgi ile karşılamaktır." "Her vatandaşın sevgiye ihtiyacı var."	40
Boş bırakılan		40
Toplam		277

Tablo 4'teki vatandaş hakları kategorisinde üretilmiş olan cümlelere bakıldığında kavramı doğru açıklayan cümlelerin etkin vatandaşlıktan daha fazla olduğu ve toplam yanıtlara göre yarıya yakın bir oran oluşturduğu görülmektedir. Kavram yanlışlığı içeren cümlelerin sayısı ile boş bırakılma sayısı da hem genel toplama hem de etkin vatandaşlık kavramına oranla daha düşüktür.

Sayfa | 2943

Tablo 5.

Vatandaşlık sorumlulukları kategorisinde yer alan ilgili cümleye verilen yanıtlar

Anahtar Kavram	Vatandaşlık Sorumlulukları	N
Kavramı doğru açıklayan cümle örnekleri	"Oy verme, vergi ödeme ve eğitim sorumluluğu vatandaşlık sorumluluklarındandır." "Vatandaşlık sorumlulukları belli bir vatanda yaşayan insanların yapması gereken görevlerdir."	84
Kavramı tam olarak açıklanmayan cümle örnekleri	"Vatandaşlık sorumlulukları yapılması gereken bir şeydir." "Vatandaş sorumluluklarını yerine getirmelidir."	114
Kavram yanlışlığı içeren cümle örnekleri	"Her şeye saygı duymaktır." "Vatandaş sorumluluğu kişinin kendine karşı sorumluluklarıdır."	29
Boş bırakılan		50
Toplam		277

Vatandaşlık sorumlulukları kategorisindeki ilgili cümlelerin sayılarını gösteren Tablo 5 incelendiğinde kavramın doğru olup olmadığının tam olarak anlaşılamadığı cümlelerin daha fazla kurulduğu görülmektedir. Kavram yanlışlığı içeren cümlelerin oranı diğer iki kavrama göre daha az iken kavramı doğru açıklayan cümle sayısı 84, boş bırakılan test sayısı ise 50'dir. Bu durumda en fazla kavram yanlışlığı içeren cümlelerin ve boş bırakılma oranının etkin vatandaşlık kavramında olduğu görülmektedir. Vatandaş hakları kategorisinde doğru cümle sayısı yüksek olmasına karşın, en az sayıda kavram yanlışlığı içeren cümlelerin vatandaşlık sorumlulukları kategorisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapıları vatandaş hakları ve sorumlulukları çerçevesinde incelenmiştir. Öğrencilerin KİT aracılığıyla etkin vatandaşlık kavramına verdikleri yanıtlar incelendiğinde en çok sorumluluk sahibi ve saygılı olma; vergi verme; oy kullanma ve vatanseverlik özelliklerinin vurgulandığı görülmektedir. Daha az da olsa çevreyi koruma; yardımseverlik; iyi insan olma; haklarını bilme; kanun ve kurallara uyma; dürüstlük; hizmet etme; askerlik görevini yapma; dostluk; duyarlılık; empati kurma; bilinçli olma; eğitilmiş olma; sevgi; temizlik ve adil olma öğrencilerin yanıtlarının yoğunlaştığı diğer etkin vatandaşlık özellikleridir. Öğrencilerin bilişsel yapılarında "etkin vatandaşlık" kavramıyla ilişkili olarak ortaya çıkan özellikler aslında Westheimer ve Kahne'nin (2004) asgari vatandaşlık tanımlaması ve McLaughlin'in (1992) en alt düzey vatandaşlık özellikleri ile uyumlu görünmektedir. Vatandaşlık eğitiminde hakkını bilmek, kullanmak, korumak ve geliştirmek; sorumluluklarını öğrenmek ve yerine getirmek; vatanseverlik, toplumsal değerler, eşitlik ve adalet gibi kavramların önemli olduğu bir gerçektir. Demokratik toplumlarda bütün bunlara ek olarak etkin, etkili ve katılımcı olmak da beklenmektedir (Hablemitoğlu

Gölgesiz, H. & Tunç, Y. (2024). Ortaokul öğrencilerinin etkin vatandaşlık kavramına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(3), 2928-2947.

DOI: 10.51460/baebd.1556806

ve Özmete, 2012: 52). Ancak mevcut araştırmada katılımcı bir etkin vatandaşlığın göstergesi olarak kabul edebileceğimiz özellikler olarak bilinçli olma, haklarını savunma ve çevrecilik yanıtları görülmüş olsa da frekansları oldukça düşüktür. Diğer yandan etkin vatandaşlık kategorisinde en yüksek frekansa sahip olan “sorumluluk” kavramının ise bir değer olarak sosyal bilgiler ve diğer ders kitaplarında çok vurgulandığına ilişkin araştırmalar vardır (Karasu Avcı ve Faiz, 2018). Ancak sorumluluk kavramının kapsamının ne olduğu da burada önem taşımaktadır.

Öğrencilerin vatandaş hakları konusundaki bilişsel yapıları incelendiğinde diğer kavramlara göre daha yüksek bir oranda belirli yanıtlarda yoğunlaşmalar olduğu görülmektedir. Eğitim, yaşama, özgürlük, barınma, sağlık, oy kullanma, beslenme gibi temel hakların frekansları yüksektir. Daha az da olsa yanıtlarda seçme ve seçilme, adalet, seyahat, ifade özgürlüğü, eşitlik, düşünce özgürlüğü, oyun oynama, hakkını arama, özel hayatın gizliliği, dokunulmazlık, giyinmek ve çalışmak gibi vatandaşlık hakları da yer almaktadır. Bu yanıtların genel olarak Sosyal Bilgiler Öğretim Programında (MEB, 2018:18) etkin vatandaşlık öğrenme alanı kapsamında üzerinde durulan temel haklarla uyumlu olduğu ve öğrencilerin temel hakları bildikleri anlaşılmaktadır. Vatandaşlık sorumluluklarına ilişkin öğrencilerin bilişsel yapıları incelendiğinde ise vergi verme, oy kullanma, askere gitme, vatanseverlik gibi temel vatandaşlık görevleri olarak görülen eylemlerin frekanslarının yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca temizlik, çevrecilik, saygı, yardımlaşma, sorumluluk gibi değerler de vatandaşlık sorumlulukları çerçevesinde öne çıkmaktadır.

Her üç kategorinin kavram haritaları ve kesişen alt kavramları incelendiğinde en yüksek frekanslı yanıtın “oy kullanma” olduğu görülmektedir. Seçme ve seçilme, örgütlenme, hak arama gibi yanıtların çok daha aşağılarda bulunması öğrencilerin etkin vatandaşlık kapsamında siyasal hak ve sorumluluğu oy kullanmaya indirgediklerini göstermektedir. KN 10’a çekildiğinde her üç kategoriyle de ilişkilendirilmiş olan ikinci kesişen kavram “eğitim”dir. Bu durumu ise öğrenci olmaları ve okul ortamında bulunmaları ile açıklamak olanaklıdır. Üç kategoride en fazla kesişme etkin vatandaşlık ve vatandaşlık sorumlulukları kategorileri arasında olmuştur. Oy kullanma ve vergi vermeden başlayarak KN aşağı çekildikçe saygı, vatanseverlik, çevrecilik, yardımseverlik, kanun ve kurallara uymak, askere gitmek, hizmet etmek, temizlik ve eğitim almak gibi özellikler ortaya çıkmaktadır. Etkin vatandaşlık ve vatandaş hakları kategorileri arasındaki kesişme daha azdır. Kavram haritaları, öğrencilerin bilişsel yapılarında etkin vatandaşlık kavramının haklardan ziyade sorumluluklarla bağdaştırıldığını; haklar ve sorumlulukların ise çoğunlukla pasif vatandaşlık özellikleri ve bazı değerlerle ilişkilendirildiği; sivil toplum ve örgütlenmeye ilişkin belirgin bir bakış açısının olmadığını göstermektedir. Eryılmaz, Bursa ve Ersoy’un (2018:264) çalışması mevcut araştırmanın bulgularına desteklemekte ve öğrencilerin etkin vatandaşlığı çoğunlukla iyi vatandaşlık özellikleri ile açıkladıklarını, STK’lara katılım ile ilişkilendiremediklerini, öğrenciler ve öğretmenlerde sivil toplum algısının yeterince gelişmediğini ortaya koymaktadır. Ersoy’un (2014:14) araştırmasında ortaya koyduğu sosyal bilgiler öğretmenlerinin etkin vatandaşlık algısına sahip olmadıklarına ilişkin bulgusu ile Gürel ve Avcı’nın (2022:1623) sosyal bilgiler ders kitaplarında grev ifadesinin bile yer almadığı ve demokratik protesto söylemine yer verilmediği yönündeki saptamaları mevcut araştırmanın bulgularını açıklar niteliktedir. Yeni Zelanda’daki sosyal bilgiler öğretmenlerinin etkin vatandaşlık ile ilgili bakış açısına odaklanan Wood, Taylor ve Atkins’in (2013:93) katılım ve sosyal eylem içeren bir etkin vatandaşlık algısının düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. O’Brien ve Smith’in (2011:33) farklı ülkelerden sosyal bilgiler öğretmen

adaylarının vatandaşlık anlayışına yönelik saptamaları ile Albanesi'nin (2018:28) İtalyan ders kitaplarının etkin vatandaşlığı daha çok resmi haklar ve görevlerle açıkladığı, gençleri harekete geçirecek araçlara, alanlara ve fırsatlara sınırlı yer verdiği yönündeki sonuçları mevcut araştırmanın bulgularını desteklediği gibi bunun sadece Türkiye'ye özgü olmayan, küresel bir sorun olduğunu da göstermektedir.

Katılımcı vatandaşlık, vatandaşların insan halklarına ve demokratik değerlere saygılı olmasını, içinde bulunduğu topluma ve siyasal yaşama etkin olarak katılımını ifade etmektedir. Sosyal bilgiler öğretimi, öğrencilerin içinde bulundukları çevreyi ve dünyayı analiz etmeleri, bu konuda akıl yürütmeleri, değerlendirme yapabilmeleri ve bir şeyler yaratabilmeleri için edindikleri bilgileri kullanmaları için durumlar sunmalıdır. Dolayısıyla işin anahtarı öğrencilerin içinde bulunduğu toplulukla ilişki kurmalarını sağlamaktır (Turner, 2020:1).

Öğrencilerin KİT'te anahtar kavramlarla ilgili kurmuş oldukları cümlelerde en fazla yanlış ve boş bırakmanın etkin vatandaşlık kategorisinde olduğu görülmektedir. Vatandaş hakları ve sorumlulukları konusunda daha az yanlış ve boş bırakma söz konusudur. Öğrencilerin her üç kategoride üretmiş oldukları cümlelerle ilgili sonuçların kavram haritalarının sunduğu verilerle uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin KİT'te yer alan anahtar kavramlarla ilişkilendikleri sözcükler ve kurmuş oldukları cümleler etkin vatandaşlık kavramına ilişkin kafa karışıklığının daha fazla olduğunu, kavramın daha çok pasif vatandaşlık özellikleri ile ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Öğrenciler temel vatandaşlık hakları konusunda bilgi sahibidir ancak vatandaşlık sorumlulukları kategorisindeki yanıtlar çoğunlukla etkin vatandaşlık kategorisi ile örtüşmekte ve yine sıradan kabul edilebilecek vatandaşlık sorumluluklarını kapsamaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin bilişsel yapılarında, içinde yaşadığı toplumun sorunlarının bilincinde olan, mevcut sorunlara çözüm üretmek toplumun gelişimine ve dönüşümüne katkı sağlayan, çeşitli sivil toplum kuruluşlarında varlık gösteren katılımcı bir etkin vatandaşlık anlayışının oldukça zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Mevcut araştırmaya bulgularından yola çıkarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Etkin vatandaşlık kavramının toplumun sorunlarına ilgi duyan, çözüm üreten ve katılımcı vatandaşlık özelliklerini içerecek şekilde sosyal bilgiler öğretimi programı ve ders kitaplarında yer bulmasının sağlanması.
- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğrencileri- yaş özelliklerini de dikkate alarak- çeşitli bireysel ve toplumsal sorunlar bağlamında, demokratik kitle örgütleri ile bağ kurmalarını sağlayıcı etkinliklere teşvik etmesi.
- Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında çıkarılan 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve hazırlanmakta olan yeni ders kitaplarında etkin vatandaşlıkla ilişkili kazanımları inceleyen araştırmaların yapılması.

Kaynakça

- Albanesi, C. (2018). Citizenship education in Italian textbooks. How much space is there for Europe and active citizenship? *Journal of Social Science Education*, 17(2), 21-30.
- Artemur Çimen, C. ve Bayhan, S. (2019) Türkiye eğitim sisteminde demokratik değerler ve demokratik vatandaşlık: Ders kitapları, Elf (European Liberal Forum) Yayını (Rapor)
- Bahar, M., Johnstone H. and Sutcliffe, R. G. (1999) Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests, *Journal of Biological Education*, 33(3), 134-141.
- Carroll, P., Child, S. and Darlington, E. (2015). Assessing active citizenship: An international perspective. *Research Matters*, 19. 14- 19.
- Crick, B. (2007). Citizenship: The political and the democratic. *British Journal of Educational Studies*, 55(3), 235-248.
- Ersoy, A. F. (2014). Active and democratic citizenship education and its challenges in social studies classroom. *Eurasian Journal of Educational Research*, 55, 1-20.
- Ersoy, A.F. (2016). Social studies teachers' and students' perception of the citizenship and democracy education course, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 17(3), 67-83.
- Eryılmaz, Ö., Bursa, S., and Ersoy, A. F. (2018). Social Studies Teachers' and Students' Perceptions of Active Citizenship and Non-Governmental Organisations, *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(2), 258-276.
- Gürel, D and Avcı, G. (2022). Social studies textbooks in Turkey in terms of citizenship and human rights: a critical discourse analysis. *International Journal of Curriculum and Instruction* 14(2), 1600-1628.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, (1)3, 39- 54.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi* (23. Basım). Nobel Yayıncılık.
- Karasu Avcı, E. ve Faiz, M. (2018). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları “etkin vatandaşlık” öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 1-21.
- Kennedy, K. (2004). Searching for citizenship values in an uncertain global environment. In: Lee WO, Grossman D, Kennedy K, vd. (Ed) *Citizenship Education in Asia and the Pacific: Concepts and Issues*. The University of Hong Kong, ss. 9–24.
- McLaughlin, T.H. (1992). Citizenship, diversity and education: A philosophical perspective. *Journal of Moral Education* 21, 235-50.
- MEB (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4,5,6 ve 7. Sınıflar). TC. Milli Eğitim Bakanlığı, <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354> Erişim Tarihi: 07.04.2024.
- NCSS (2005). National curriculum standards for social studies. *National Council for Social Studies*. <https://www.socialstudies.org/standards/national-curriculum-standards-social-studies-introduction>
- Nelson, J. and Kerr, D. (2005). International Review of Curriculum and Assessment Frameworks. *Active Citizenship: Definitions, Goals and Practices. Background Paper*. http://www.inca.org.uk/pdf/Active_citizenship_background_paper.pdf Erişim Tarihi: 09.05.2024.
- O'Brien, J. L. and Smith, J. M. (2011). Elementary education students' perceptions of “good” citizenship, *Journal of Social Studies Education Research*, 2(1), 21-36.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (2. Baskı), Çev. Ed. M. Bütün & S. B. Demir. Pegem Akademi.
- Ross, A. (2012). Education for active citizenship: Practices, policies and promises. *International Journal of Progressive Education*, 8(3), 7–14. <http://inased.org/ijpeci.htm>
- Sariipek, D. B. (2016) Sosyal vatandaşlık ve günümüzde yaşadığı dönüşüm: Aktif vatandaşlık, *Çalışma ve Toplum*, 2(9), 67-95.

Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, (2024), 15 (3), 2928-2947.
Western Anatolia Journal of Educational Sciences, (2024), 15 (3), 2928-2947.
Araştırma Makalesi / Research Paper

- Stimmann Branson, M. (1998). The role of civic education. *The Community Network*.
https://civiced.org/papers/articles_role.html Erişim Tarihi: 07.05.2024.
- Turner, S. (2020). Building active citizenship skills through community relationship. *Socialstudies org*.
<https://www.socialstudies.com/blog/building-active-citizens-through-community-relationships/#:~:text=Building%20active%20citizens%20involves%20a,to%20support%20a%20democratic%20society>. Erişim Tarihi: 06.09.2024.
- Türe, N. (2017). Değişen dünyada vatandaşlık. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 5(10), 555-595.
- Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi* (3. Baskı). İletişim Yayınları.
- Westheimer, J. and Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237-269. DOI: 10.3102/00028312041002237
- Wood, B. E., Taylor, R. M. and Atkins, R. A. (2013). Fostering active citizenship through the New Zealand social studies curriculum: Teachers' perceptions and practices of social action New Zealand. *Journal of Educational Studies*, 48(2), 84-98.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık.